

ється з точки зору анатомії й фізіології людини, відповідно повинно опрацьовуватися фізіологами людини, але з огляду на інші складові потреби залучення фахівців з порівняльної анатомії безхребетних.

Певні труднощі при підготовці біологічного контенту ВУЕ виникли при виділенні курсивом латинських видових і родових назв тварин і рослин, оскільки курсивізація тексту в енциклопедіях традиційно передбачає відсилочне гасло. Оскільки (відповідно до Міжнародного кодексу зоологічної номенклатури та Міжнародного кодексу ботанічної номенклатури) інше написання латинських назв цих таксонів неможливе, було прийнято рішення про використання курсиву і одночасно відмінного від основного тексту шрифту.

Таким чином, формування біологічного контенту енциклопедії пов'язане не лише зі значним обсягом роботи, але й з потребою вирішення нагальних проблем теоретико-методологічного й практичного плану, а також динамікою наукових знань галузі.

3.7. Проблема добору гасел із історії й культури євреїв до універсальних енциклопедій (на прикладі ВУЕ)

Процес добору гасел із історії й культури євреїв до універсальних енциклопедій має серйозні особливості, пов'язані з історією розселення євреїв у діаспорі. Зокрема, виникають складнощі із розмежуванням статей, до яких застосовуються менш суворі «внутрішні» критерії (у випадку українських енциклопедій – гасла, пов'язані з історією, культурою, літературою України тощо), і статей, які вважатимуться частиною «універсальної» частини словника.

Варто зупинитися на кількох особливо поширених категоріях гасел. Перша з них – терміни, пов'язані з історією юдаїзму. Статті «універсальної» частини з цієї тематики можуть представляти собою лише найбільш важливі поняття й персоналій (реальних або легендарних), як-от ключові релігійні терміни, вжиті в ТаНаХу, імена найважливіших біблійних персонажів Старого Заповіту (як легендарних фігур, так і реальних історичних постатей і авторів, яким приписуються окремі книги Біблії)³⁹.

³⁹ Персонажі Нового Заповіту і вжиті в ньому поняття формально не відносяться до юдаїки і добираються за іншими критеріями, які тут не розглядаються.

До таких, зокрема, відносяться перші ізраїльські царі (Саул, Давид), усі великі й малі пророки. Крім того, до енциклопедії доцільно включити статті про всі книги Біблії, однак у випадку книг пророків для уникання дублювання інформації відповідні довідки подаватимуться у статтях про персоналію, а не як окремі гасла. У випадку старозаповітних книг, які не вважаються канонічними, доцільно включати до енциклопедії статті лише про найважливіші з них, зокрема, про книги Маккавейські⁴⁰.

Значно суворішими є критерії для включення до енциклопедії термінів і персоналій, пов'язаних із талмудичною традицією. До електронної версії ВУЕ доцільно включити статті про всі трактати Вавилонського і Єрусалимського Талмуду. Натомість, до друкованої версії слід включити гасла лише про найважливіші з них, а також про ключові поняття, пов'язані з історією формування й побутування талмуду (*Мішна, таннаїм, амораїм*, власне статті *Вавилонський Талмуд* і *Єрусалимський Талмуд* тощо). Доцільно також включити до енциклопедії статті про основних укладачів і тлумачів Мішни (Єгуда га-Насі, Аківа, Йоханан бен Заккай, Онкелос).

До ВУЕ також слід включити статті, пов'язані з історією окремих напрямків у юдаїзмі, зокрема, з історією неталмудичного юдаїзму (*караїзм*) з огляду на формування з числа його носіїв тюркомовних етнічних груп караїмів. Зокрема, одним із необхідних у енциклопедії є гасло *Анан бен Давид* про засновника цього вчення.

Поряд із івритом як мовою ТаНаХу й богословських трактатів у різні епохи серед юдеїв побутувала низка інших єврейських мов і етнолектів: семітських (*арамейські мови, єврейсько-арабські діалекти*), слов'янських (сукупність етнолектів, відомих як *кнааніт*), романських (*ладино*), германських (*їдиш*), тюркських (*діалекти караїмської мови, кримчацький етнолект*) та ін. Кожна з них відіграла важливу роль у глотогенезі сусідніх споріднених мов, а деякими було залишено помітну літературу. Доцільно включити до енциклопедії статті про кожен засвідчену в історичних джерелах єврейську мову. Поряд із тим, відповідні статті мають публікуватися під відповідними назвами, що використовуються у науковій літера-

⁴⁰ Вони не входять до ТаНаХу, однак були включені до Септуагінти й Вульгати. Історія повстання Маккавеїв (Маккабі) проти Селевкідів є одним із ключових елементів загальноєврейської історичної традиції, звільнення повстанцями Єрусалима і храму є точкою відліку у святкуванні Хануки.

турі. Загальних означень на кшталт «єврейська мова» слід уникати з огляду на їхню багатозначність⁴¹.

З огляду на багатомовність євреїв світу і розсіяність їх різними країнами упродовж тисячоліть, єдиного явища «Єврейська література» не існує. У радянських довідкових виданнях термін «Єврейська література» застосовувався виключно до їдишомовного письменства. Натомість, довідки про літературу івритом наводилися виключно у статтях «Ізраїльська література» поряд із довідками про ізраїльських арабомовних і їдишомовних письменників. Європейська івритомовна література ХІХ – початку ХХ ст., натомість, навіть не згадувалася, як і література іншими єврейськими мовами⁴². У західних довідкових виданнях довідки про літературу їдишем і івритом як найбагатші з єврейських літератур виділяються в окремі статті, а інформацію про літературу іншими єврейськими мовами подають у вигляді окремих розділів у статтях про відповідні мови.

Критерії для відбору постатей письменників, які писали цими мовами, чітко розрізняються. Їдишомовні письменники добираються за двома окремими критеріями – на пов'язаних з Україною персоналій поширюються менш суворі критерії з огляду на передбачене концепцією ВУЕ широке представлення української тематики. Це викликано не лише їхнім зв'язком із Україною в сучасних кордонах, а й тісними контактами між їдишомовними письменниками України й україномовними літераторами 1920–1930-х років. Натомість, гасла про авторів, які не мали зв'язку з Україною, слід включати до енциклопедії лише в разі, якщо їхні твори відіграли значну роль у розвитку світової літератури. Аналогічний принцип застосовується і в доборі статей про івритомовних письменників.

⁴¹ У радянських довідкових виданнях післявоєнного часу термін «Єврейська мова» використовувалася як відсылний до статей «Їдиш» і «Іврит». У виданнях міжвоєнної доби їдиш називався «Єврейська мова», іврит – «Давньоєврейська мова», а для інших єврейських мов використовувалися окремі назви.

⁴² Виятком є «Літературная енциклопедия» 1920–30-х років (відповідальні редактори: Володимир Фріче і Анатолій Луначарський), у третьому томі якої вміщено статтю колишніх поалей-ціоністів Олександра Хашина і Маїра Герра «Древнееврейская литература» про івритомовну літературу від стародавнього часу до ХХ ст. з відверто тенденційними висловками про її стан на момент публікації. Зокрема, автори вживають такі вирази: «С 1906 починається швидке увядання Д. е. л. Накануне войны 1914–1918 гг. Д. е. л. уже явно хиреет». Див.: Авербух (Хашин А.), Герр М. Древнееврейская литература // Литературная энциклопедия: В 11 т. – М. : Изд-во Ком. Акад., 1930. – Т. 3. – Стб. 566–579 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclp/le3/le3-5662.htm>

Як додатковий критерій для відбору персоналій їдишо- і івритомовних літераторів доцільно використовувати наявність перекладів їхніх творів українською мовою. Враховуючи те, що класичні переклади з їдиш зроблено у 1920–1930-х рр. Максимом Рильським, Павлом Тичиною, Миколою Бажаном та ін., а також у роки Відлиги Миколою Лукашем, Григорієм Кочуром та ін. класиками українського художнього перекладу, слід однаковою мірою представляти як їдишомовних авторів, перекладених у ХХ ст., так і літераторів, тексти яких стали доступні українським читачам лише на межі ХХ–ХХІ ст. завдяки перекладацьким зусиллям Валерії Богуславської, Мойсея Фішбейна, Юрка Прохаська тощо⁴³.

Натомість, кількість статей про письменників, які писали мовами ладино і арабсько-єврейськими діалектами, складатиме лише кілька імен особливо значних авторів винятково в електронній версії⁴⁴. До літераторів, які писали неєврейськими мовами, однак ідентифікували себе як євреї, застосовуються ті ж критерії, що і до інших авторів, які творили відповідними мовами.

До відбору персоналій єврейських діячів театру й образотворчого мистецтва застосовуються критерії, сформовані за аналогічним до літераторів принципом: як у друкованій, так і в електронній версії пов'язаних із Україною персоналій слід представляти ширше, ніж не пов'язаних. З огляду на публікацію впродовж останніх десятиліть численних досліджень із цієї проблематики, каталогів і альбомних видань, добір таких персоналій не викликає особливих складнощів.

Статті про пам'ятки єврейської історії й культури України добираються за тими ж критеріями, що й статті про пам'ятки історії і культури України загалом. Аналогічний принцип застосовується і до зарубіжних пам'яток єврейської історії і культури.

⁴³ Різниця між цими авторами переважно регіональна – у радянський час крім класиків ХІХ – початку ХХ ст. перекладалися їдишомовні автори, що народилися або працювали в УСРР/УРСР, а в сучасній Україні поряд із ними перекладаються письменники міжвоєнної Галичини.

⁴⁴ Письменники, які писали на ладино, більш-менш відомі і представлені у довідкових виданнях. Натомість, про арабсько-єврейських літераторів Нового часу інформації практично немає. Єдине важливе дослідження, яке може стати базою для добору відповідних імен, – Levy L. *Jewish writers in the Arab East: Literature, history, and the politics of enlightenment, 1863–1914*. Berkeley: University of California, 2007 (дисертація на здобуття ступеня PhD, опублікована онлайн із обмеженим доступом: <https://search.proquest.com/openview/b01fc201ae60449ece827c8b13f98288/1.pdf>)

Ситуація з добором назв єврейських політичних організацій Європи і США кін. XIX – першої половини XX ст. не викликає особливих ускладнень. Значна частина з них сформувалися на території України або мали потужні центри на українських землях і відігравали помітну роль в українському політичному житті. Відповідно, до них застосовуються ті ж критерії, що й до українських політичних партій і організацій непартійного типу того ж часу. Натомість, довідки про всевітні єврейські політичні організації подаються лише остільки, оскільки вони мали свої представництва в Україні (Сіоністська організація / Всесвітня сіоністська організація, Нова сіоністська організація (сіоністи-ревізійністи Володимира Жаботинського), Вельтфарбанд Поалей-Ціон тощо).

Статті про ізраїльських політичних діячів часів створення Держави Ізраїль добираються залежно від їхньої ролі як лідерів всевітнього сіоністського руху (значення у всевітній історії + зв'язок з Україною). До пізніших ізраїльських політиків застосовуються загальні критерії відбору закордонних політичних діячів.

Добір гасел із єврейської тематики суттєво полегшує існування значного масиву довідкових видань із юдаїки. Більшість таких енциклопедій має «загальноєврейський» характер. Найбільш значні з них (у хронологічному порядку) – англійська «Jewish Encyclopedia» (Нью-Йорк, 1901–1906) у 12 томах⁴⁵ і підготовлена на її основі російськомовна «Еврейская энциклопедия» видавництва Брокгауза і Єфрона (1908–1913). У останній містилася значна кількість оригінальних статей із історії єврейства Східної Європи, написаних дослідниками з Росії й Австро-Угорщини. Доцільно використовувати також матеріали виданої в Ізраїлі у 1948–1980 роках івритомовної «Єврейської енциклопедії» («האנציקלופדיה העברית»). Це видання має універсальний характер, однак, як і слід очікувати, у ньому особливо широко представлено історію сіоністського руху, івритської літератури і становлення Держави Ізраїль (у назві цього видання поняття «єврейський» передано словом «іврит», а не «єгудіт», щоб підкреслити, що це універсальна енциклопедія мовою іврит, а не тематична єврейська енциклопедія).

Територіально українську тематику широко репрезентовано у єдиній їдишомовній універсальній енциклопедії – семитомній «ענציקלופדיה

⁴⁵ Текстова електронна версія доступна онлайн: <http://jewishencyclopedia.com/>

ענציקלופדיע» [«Загальна енциклопедія»] (Берлін – Париж – Нью-Йорк, 1932–1966; видання здійснювалося з перервою на час Другої світової війни, багато авторів загинули під час Голокосту).

Серед повоєнних видавничих проєктів найбільш корисними для добору гасел із юдаїки є англomовна «Encyclopedia Judaica» (1971–1992) (16 основних томів, один додатковий том у двох частинах і серія з восьми додаткових томів-щорічників) і її виправлене й доповнене видання у 22 томах (2007). На основі цієї енциклопедії 1976 року у Ізраїлі було започатковано російськомовний видавничий проєкт «Краткая еврейская энциклопедия» (1976–2005) [10 основних томів, один том із покажчиками в межах загальної нумерації, а також три додаткові томи з окремою нумерацією], зміст якої було суттєво змінено і доповнено новими статтями, завдяки чому це видання слід вважати окремою енциклопедією⁴⁶. Поряд із нею доцільно використовувати матеріали «Российской еврейской энциклопедии» (1994–2011, 7 томів; заплановано також видання томів 8 і 9), у якій особливо широко представлено гасла з історії східноєвропейського і, зокрема, українського єврейства⁴⁷.

В останні роки вийшли два важливі англomовні довідкові видання. Перше з них (найбільш значиме для добору гасел для ВУЕ) – двотомна «The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe», підготовлена Інститутом єврейських досліджень YIVO у Нью-Йорку. Серед її авторів – найавторитетніші фахівці з історії і культури східноєвропейського єврейства у світі, зокрема, Ентоні Полонський, Йоханан Петровський-Штерн, Євгенія Прокop-Янец, Моше Роскіс, Хаїм Гертнер та ін. Ця енциклопедія містить численні ілюстрації з архіву й бібліотеки YIVO, багато з яких ніколи раніше не публікувалися⁴⁸. Друге – «Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945» у восьми томах, яку з 2009 року видає

⁴⁶ Виправлена й доповнена версія «Краткой еврейской энциклопедии» доступна онлайн: <http://eleven.co.il/>. У цьому виданні застосовано розроблену спеціально для нього систему транслітерації івритських слів кирилицею, орієнтовану на російську графіку і непридатну для україномовних довідкових видань.

⁴⁷ Біографічна й географічна частини «Российской еврейской энциклопедии» доступні онлайн: <https://www.rujen.ru/index.php>

⁴⁸ «The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe» доступна онлайн: <http://www.yivoencyclopedia.org/>

Меморіальний музей Голокосту у США (Вашингтон)⁴⁹. Ця енциклопедія є наймасштабнішим довідковим проектом із історії Голокосту. У ній широко представлено матеріали з історії знищення українських євреїв.

У 2014 році започатковано публікацію англійського перекладу статей із восьми томного літературознавчого біографічного довідника з їдишомовної літератури «לעקסיקאָן פֿון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור» (Нью-Йорк, 1956–1981), де представлено статті про численних єврейських письменників і літературних критиків, які народилися або працювали в Україні, Польщі, Білорусі й Литві⁵⁰. Цей словник можна використати не лише як джерело для добору гасел, але і як бібліографічний довідник, оскільки в ньому задокументовано безліч маловідомих видань творів включених до нього персоналій.

3.8. Схема формування контенту енциклопедії (на прикладі визначення бренду)

Актуальність окресленого дискурсу визначається необхідністю формування сучасних мультимедійних енциклопедій, формулювання в них еквівалентного контенту, що має відповідати якісним змінам, які відбуваються в суспільстві під впливом техніко-технологічного розвитку світового господарства. Актуальність проблеми науково-інформаційного наповнення сучасних енциклопедій посилюється її розкриттям на прикладі дослідження генезису бренду, точне розуміння та визначення якого сьогодні є назрілим питанням для науковців, практиків, а також для проекту «Великої української енциклопедії», що має потенціал для перетворення у бренд завдяки її якісному наповненню та розвитку, просуванню у мультимедійному форматі.

⁴⁹ Дотепер опубліковано два томи. Том I (2009) і II (2012) у форматі pdf поширюються безкоштовно за попереднім запитом до видавця: <https://www.ushmm.org/research/publications/encyclopedia-camps-ghettos/volumes-i-and-ii-available-online>. Матеріали енциклопедії розподілено на томи за тематичним принципом, що дає можливість використовувати кожен із них як окреме видання.

⁵⁰ Переклади довідкових статей здійснюються у форматі блогу (<http://yleksikon.blogspot.com/>), однак їх паралельно групують у алфавітному порядку: <https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/Yiddish-Leksikon-eng.htm>. Див. інтерв'ю про цей проект: <https://ingeveb.org/blog/eight-volumes-in-dour-maroon-josh-fogel-on-translating-the-leksikon>